

Artikkelserie/Working Paper Series

Artikkel/Working Paper 4:

Om markedets makt over sinnene

*Med bidrag av Bent Sofus Tranøy, Lars Peder Nordbakken, Magnus E. Marsdal og Martin E. Sandbu**

01.06.06

Redigert utgave av innleggene i debatten "Markedsfundamentalisme eller effektiv samfunnsorganisering – Hva er og hva bør være markedets rolle i samfunnet?" (Arr. LibLab og Aschehoug forlag)

LibLabs artikkelserie har som formål å bidra til oppbyggingen av en liberal politisk filosofi for Norge. Artikkelen representerer ikke LibLabs offisielle holdning i noe politisk spørsmål.

LibLab's working paper series aims to contribute to formulating a liberal political philosophy for Norway. Working papers do not represent LibLab's official position on any political question.

* Bent Sofus Tranøy er forfatter av boken "Markedets makt over sinnene". Lars Peder Nordbakken er siviløkonom og er tilknyttet tankesmien Civita. Magnus E. Marsdal og Martin E. Sandbu er styreledere i henholdsvis Stiftelsen Manifest og Liberal Laboratory.

Innholdsfortegnelse / Index

Markedsmakten har tre ansikter.....	1
Markedsøkonomien trenger ingen utopisk begrunnelse	2
«Intet annet enn en sosial motsigelse i aksjon».....	3
Fra planstat til «markedsfundamentalisme» er det kort vei	3

Tidligere i sommer var tankesmien Liberal Laboratory vertskap for en debatt om «markedsfundamentalisme». Bent Sofus Tranøy, som nylig har utgitt boken «Markedets makt over sinnene», presenterte sitt argument, og de tre tankesmiene Civita, Manifest, og Liberal Laboratory hadde invitert hver sin kommentator, henholdsvis Lars Peder Nordbakken, Magnus E. Marsdal, og Martin E. Sandbu. Dette er en redigert versjon av innleggene som ble holdt i debatten.

Markedsmakten har tre ansikter

Boka «Markedets makt over sinnene» rommer to hovedpåstander. Den ene er at ordskiftet domineres av en ideologi jeg kaller markedsfundamentalisme, kjennetegnet ved påstander om at markedet alltid er mest effektivt, rettferdig, naturlig og «demokratisk». Den andre påstanden er at markedet bør forstås som en arena for maktutøvelse. Gjør man det får man samtidig et godt utgangspunkt for å kritisere markedsfundamentalismens mange ideologiske forenklinger.

Vi kan skille mellom tre former for markedsmakt. Den første er den Konkurransetilsynet er satt til å ta seg av: monopol- og kartellmakt. Noen synes kanskje denne maktformen virker grei å regulere, i hvert fall inntil saken om dagligvarekjedenes salg av hylleplass eksploderte i media. Et annet problem det snakkes om, uten at vi har kommet nærmere en løsning, er at folk ikke bytter leverandør i tilstrekkelig trad. Dette gir i sin tur store aktører rom til å melke markedet der de i teorien skulle ha konkurrert.

Den andre maktformen er mer subtil. Jeg kaller den informasjons- og regimakt. Det handler om tilbyderens informasjonsovertak, muligheter til å forankre prisforventninger og anledning til å sette rammer for handelen mer allment. Å se markedsmakt på dette nivået retter vår oppmerksomhet mot alt fra små beløp (vi lar oss friste av billige telefoner koblet til dyre abonnement) til store summer (hvem definerer beløpsgrensen der eiendomsmeglerens provisjon plutselig hopper opp til 10 prosent?). Og det retter oppmerksomheten mot vår informasjonsunderlegenhet: Hvem klarer å sammenligne to forsikringstilbud på en presis måte, hvor mange kunder kan med tyngde sette spørsmålstegn ved bilverkstedets diagnose eller forvalterens investeringsråd? Markedsmakt av denne typen kjemper Forbrukerrådet en heroisk, men ganske håpløs kamp mot. Den politiske viljen som Rådet trenger er ikke der.

Markedsmaktens tredje ansikt er makten over våre ønsker. Grunnprinsippet er velkjent: Skap en usikkerhet eller et begjær som kan avbøtes med ditt produkt. Underveis begynner unge jenter å ønske seg større bryster i konfirmasjonspresent og barn blir fete på junk food. Forbrukerombudets mandat er å regulere vekk de verste utslagene av maktvilje på dette nivået.

Ser vi markedet på denne måten melder det seg mange diskusjoner liberalere kan føre med sosialdemokrater. For det første kan vi få en mer presis og mindre sjablongpreget utgave av den klassiske: Hvor skal grensene for markedet gå? Er for eksempel undervisning og helse to områder hvor tilbudet blir bedre med mer bruk av markedet, eller får vi snarere en flodbølge av lite saklig reklame og tilbudsledet vekst i markeder preget av tilbydere med et enormt informasjonsovertak?

En annen diskusjon dreier seg om hvordan vi skal verne om individet der vi faktisk er enige om å ha markeder. Hvis liberale politikere begynte å se mektige markedsaktører og ikke bare staten som en trussel mot individets ukrenkelighet ville de kunne utvide sin liberale agenda. Min konklusjon er at vi trenger en radikalt skjerpet forbrukerpolitikk som tar hensyn til alle markedsaktørens ansikter. En begynnelse kunne være å forby alt koblingssalg med tilhørende bindingstid. Slike avtaler er utelukkende laget for å spekulere i at folk ikke er – og ikke vil leve som – små regnemaskiner.

Bent Sofus Tranøy

Forfatter av boken «Markedets makt over sinnene»

Markedsøkonomien trenger ingen utopisk begrunnelse

Bent Sofus Tranøys bok «Markedets makt over sinnene» tar utgangspunkt i en utopisk forestilling om ”markedet”, hvor markedet er redusert til en automatisk mekanisme som befinner seg i en tilstand av såkalt «fullkommen konkurranse». I følge denne forestillingen er alle de viktigste trekkene ved en dynamisk, åpen og konkurransepreget markedsøkonomi forutsatt bort; usikkerhet, risiko, begrenset kunnskap og informasjon, teknologiutvikling, produkt differensiering, aktørbestemte priser, markedsføring og merkevarebygging, entreprenørskap og en rekke former for konkurrerende innovasjon – for å nevne de viktigste «imperfeksjonene».

Med dette utgangspunktet blir Tranøys kritikk av «markedet» og «markedsfundamentalistene» litt for enkel. Det blir lett å «avsløre» en rekke avvik fra forestillingen om et «perfekt marked». Samtidig blir det lett å dramatisere konflikter i forhold til virkeligheten ved å bringe inn ett enkelt tema – *makt* – som det avgjørende bindeleddet til virkeligheten. Selv om utgangspunktet til Tranøy er som det er, og resulterer i svært mange uttrykk for irritasjon og frustrasjon over opplevd markedsaktørens makt og andre ting som Tranøy som person ikke liker, så er ikke hans analyse uten verdi. Flere av de eksemplene på maktmisbruk og kritikkverdige forhold som tas opp i boken fortjener å bli satt under et kritisk søkelys. Men Tranøy er nok litt for rask med å stemple problemene han viser til som iboende problemer med markedsøkonomi. Det kan være langt mer fruktbart å tolke problemene som en viktig påminnelse om hvor viktig det er å hele tiden videreutvikle og forbedre markedsøkonomiens rammebetingelser. Men, hvilke forbedringer det kan være gir ikke Tranøy svar på.

Når først temaet makt bringes på banen, synes jeg det er synd at ikke Tranøy går langt grundigere til verks. Han unnlater helt å nevne de mange alvorlige formene for økonomisk maktkonsentrasjon som skyldes utvisking av grensene mellom stat og marked, sammenblanding økonomi, selektive støttetiltak og uheldige reguleringer som inviterer til korrupsjonslignende atferd og politisk *rent seeking*. Kan det kanskje tenkes at det også finnes noe som kan kalles for en «statsutopi»?

Etter min mening er Tranøys bok både leseverdige og tankevekkende – men ikke overbevisende. Den kritiske leser inviteres også til å stille et stort spørsmålstegn ved hvor godt vi egentlig forstår markedsøkonomiens forutsetninger, begrensninger og muligheter. Etter min mening er denne forståelsen mangelfull hvis vi unnlater å verdsette markedsøkonomiens betydelige bidrag til å skape vekst, velferd, maktspredning og et økende mangfold av muligheter for arbeid og livsutfoldelse tilpasset våre ulike evner og

ønsker. Markedsøkonomien trenger derfor ingen utopisk begrunnelse. Virkeligheten holder lenge – og den vil alltid inneholde muligheter for forbedringer.

Lars Peder Nordbakken

Siviløkonom og forfatter av boken «Muligheter for alle» (Civita 2006)

«Intet annet enn en sosial motsigelse i aksjon»

Bent Sofus Tranøy skal ha stor takk for å ta bryet med å påpeke hvor lite effektive mange av markedsfundamentalismens oppskrifter ofte viser seg å være. Boka hans går imidlertid rundt grøten. Den vil ikke tale om kapitalisme. Men det vi ser utspille seg verden over nå, er kapitalisme. Ikke en teoretisk feilslutning fra et finansdepartement. Ikke en forvridd, fundamentalistisk, teoretikerskapt utgave av et system som «egentlig» er ganske ok. Dette er den *reelt eksisterende kapitalisme*, slik den utvikler seg relativt uavhengig av bøkene vi skriver om den. Liker man ikke dens resultater, bør man innse at denne kapitalismen må overvinnes, eller eventuelt siviliseres, av en arbeiderbevegelse. Slik det skjedde i første halvdel av 1900-tallet. Det var en gigantisk folkebevegelse nedenfra, og ikke velplasserte kronikker, som tvang fram den ettergivenhet hos kapitaleierne som er selve forutsetningen for at tempererte middelveiløsninger av den typen Tranøy holder så høyt kunne bli praktisk mulig politikk.

Å påpeke elendighetene skapt av det rådende system, men døpe det markedsfundamentalisme for å slippe å si «kapitalisme», er som å påpeke at det ligger elefantbæsj på stuegulvet uten å nevne at det står en elefant i stua. Denne forsiktig-kritiske innstillingen er en velkjent sosialliberal posisjon, og salig Karl Marx utla det sosiale grunnlaget for Tranøys mellomposisjonerte holdninger allerede i 1846:

«I det avanserte samfunn blir småborgeren i kraft av selve sin posisjon sosialist på den ene side og økonom (borgerlig økonom, min anm.) på den andre; det vil si, han er blendet av storborgerskapets storslagenhet og har sympati for folkets lidelser. Han er på samme tid både borgerlig og en mann av folket. Dypt i sitt hjerte smigrer han seg selv med at han er upartisk og har funnet den rette likevekt, som hevder å være noe annet enn den gylne middelvei. En småborger av denne type glorifiserer *motsigelsen*, fordi motsigelsen er grunnlaget for hans eksistens. Han er selv intet annet enn sosial motsigelse i aksjon. Han må rettferdiggjøre i teorien det han er i praksis ...»

Tranøys dilemma ligger selvsagt her: Tempererte middelklasseholdninger som de han presenterer i «Markedets makt over sinnene» kan bli realpolitisk mulig hvis det lages politiske prosjekter og tilhørende bøker langt mer radikale enn den gode boken han selv har begått.

Magnus E. Marsdal

Styreleder i Stiftelsen Manifest

Fra planstat til «markedsfundamentalisme» er det kort vei

Bent Sofus Tranøy beklager i sin bok at politiske beslutninger domineres av en ubegrunnet tro på markedets fortreffelighet. Han kaller dette for

«markedsfundamentalisme».

Tranøy fokuserer mer på den politikken «markedsfundamentalismen» fører til og retorikken rundt den, enn på det normative målet som ligger til grunn, som er idealet om *effektiv produksjon av velvære* i befolkningen. Hvis vi ser nøye etter, er dette idealet såre likt det som har ligget under mye av den plantenkningen som har preget Arbeiderpartiet og Norge i hele etterkrigstiden. Hovedtrekkene i verdigrunnlaget for det klassiske sosialdemokratiet og dagens entusiasme for markedsprosesser er til forveksling like:

For det første, et fokus på effektivitet, og en fornuftig bruk av samfunnets ressurser.

For det andre, et fokus på målbare størrelser, og da først og fremst materiell velstand. Hvor mye penger har vi til sammen? Hvor mye har hver av oss? *Penger* er målestokken på samfunnets tilstand, enten det er tale om velstandsvekst, størrelsesforholdet mellom stat og privat sektor, eller forskjellene mellom folk.

For det tredje, en forutsetning om at *statens* oppgave er å etterstrebe den effektive produksjon av materiell velstand. Ja, riktig: statens oppgave. I Norge forsvarer man markedsvennlige reformer ved pragmatiske argumenter, ikke på rettferdighetsgrunnlag (som iblant skjer i USA). Norske markedsentusiaster tror at private aktører best sikrer materiell vekst og effektivitet, *og* mener at statens oppgave er å sikre materiell vekst og effektivitet. I fullkommen logikk slutter de seg til at politikernes plikt er å privatisere eller etterligne markedsprosesser innen offentlig sektor.

Den markedsentusiastiske ideologien som ifølge Tranøy er førende i Norge i dag, står altså svært tett opp til sosialdemokratisk plantenkning. Dette er nok en uvanlig analyse av markedsvennlig politikk, men den kan forklare en historie som ellers synes merkelig. Hvordan kunne Arbeiderpartiet, som legemliggjorde planstaten, lede den markedsdreiningen som har skjedd på mange områder av politikken? Fordi verdisynet ikke behøvde å forandre seg for at politikken skulle gjøre det. Alt som måtte til var at samfunnsplanleggerne i Arbeiderpartiet begynte å tro at privatisering og bruk av markeder var mer effektive midler for å oppfylle planen enn direkte styring.

Om denne troen er korrekt, er det fagøkonomers jobb å besvare. Fra samfunnskritikere som Tranøy ønsker vi alternative visjoner om hva statens oppgave er. Et liberalt syn ville være at statens rolle er å styrke de avmektige og utjevne maktforskjeller—om de har sin kilde i staten, markedet, eller kulturelle tradisjoner. Vi ser frem til et bidrag fra Tranøy om hva et slikt syn innebærer for konkret økonomisk politikk.

Martin E. Sandbu
Styreleder i Liberal Laboratorium